

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки

Допущено до захисту

Завідувач кафедри
д. психол. н., доцент Ю. О. Асєєва

_____ (підпис)

«_____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Зі спеціальності _____ 053 Психологія _____

(шифр та найменування спеціальності)

За освітньою програмою «Психологія» _____

(назва освітньої програми)

На тему: **«ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ»**

Виконавець:

студентка 4 курсу 1 групи
факультету ФЕУП

_____ Стащук Єлизавета Михайлівна
/підпис/

Науковий керівник

Кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри МППП

_____ Яцишина Анастасія Миколаївна
/підпис/

Одеса - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	5
1.1 Психологічні особливості агресивної поведінки особистості у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників.....	5
1.2 Поняття агресивності, чинники її виникнення та види агресивності.....	16
1.3 Гендерні особливості особистісного розвитку в підлітковому віці.....	25
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	34
2.1 Особливості вибірки та методів дослідження.....	34
2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	40
2.3. Методичні рекомендації щодо подолання прояву агресивності у підлітковому віці.....	50
Висновки до другого розділу.....	53
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	58
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Напруженість у сучасному суспільстві набирає обертів, що призводить до значного збільшення кількості різного роду конфліктів, вони стають гострішими у протіканні вікової кризи. Підлітковий вік — це період значного розвитку, який починається з початком статевого дозрівання і закінчується в середині 20-х років. Подумайте, наскільки відрізняється людина у віці 12 років від людини, якою вона є у віці 24 років.

Траєкторія між цими двома віками включає глибокі зміни в усіх сферах розвитку — біологічній, когнітивній, психосоціальній та емоційній. Особисті стосунки та налаштування також змінюються протягом цього періоду, оскільки однолітки та романтичні партнери стають більш важливими, а підліток переходить у середню школу, а потім закінчує її або влаштовується на роботу.

Дійсно, підлітки стають дедалі активнішими учасниками власного процесу розвитку. Проте, поки вони досліджують, експериментують і навчаються, вони все ще потребують опори та підтримки, включаючи середовище, яке створює можливості для процвітання. Токсичне середовище ускладнює здоровий розвиток підлітків. Зрештою, зміни в тілі, мозку та поведінці, які відбуваються в підлітковому віці, взаємодіють між собою та з навколишнім середовищем, формуючи шляхи до дорослого життя. Як вже зазначалося вище, цей період вважається найскладнішим через те, що саме в цей час невпевненість у собі й відчуття неповноцінності досягає піку при максимальному тиску соціальної середовища, а також спостерігається прояв агресивності до однолітків.

Так наприклад Л. Бендер, розглядає агресію як тенденцію наближення до об'єкта чи видалення від нього, а Ф. Аллан описує її як внутрішню силу, що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам. Підлітковий вік вважається одним із найважчих періодів формування особистості, оскільки в цей час формується світогляд, складається відношення до самого себе, відбуваються суттєві зміни мотивації, а також розвиток почуттів, як узагальнених і відносно стійких переживань. Основним новоутворенням підліткового віку стає почуття

дорослості. Воно пов'язане з етичними нормами поведінки. В цей період з'являється моральний кодекс, який диктує підліткам свій стиль поведінки.

У нашій країні актуальність проблеми формування психологічних особливостей та творення у підлітків культури спілкування встановлюється деякими на сучасному етапі вимогами, які висуває соціум до комунікативної компетентності випускників загальноосвітніх навчальних закладів. З постійним розвитком українського суспільства різні форми деструктивної поведінки, зокрема агресивної, мають тенденцію не до зниження, а збільшилися у формі вияву. Вчені виявили, що період статевого дозрівання у хлопців і дівчат відрізняється. Існують деякі відмінності, але головна схожість між ними: здобути свободу, порушуючи правила і зникаючи з дому, вживання алкоголю та різноманітних шкідливих речовин в агресивній формі. Особлива увага цієї проблемі приділялася в зарубіжній психології (В. Моргун, Г. Паренс, А. Реан, Р. Стауб, І. Фурманов).

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проявів агресивності у підлітковому віці представлено в працях сучасних українських авторів: П. Артьомов, А. Біндяк, О. Качмар, Г. Киричук, В. Павелків, М. Рева, О. Файдюк, Н. Цап. та інших.

З огляду на зазначене вище, виникає інтерес щодо ґрунтовнішого теоретичного вивчення та емпіричного дослідження гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці, чим і зумовлений вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості агресивної поведінки підлітків.

Об'єкт дослідження: агресивність у підлітковому віці.

Предмет дослідження: гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці.

Вибірку склали: 40 осіб 14-15 років (із них 20 осіб чоловічої статі та 25 осіб жіночої статі). Всі респонденти є дітьми, які навчаються в Ставківській ЗОШ.

Завданнями випускної роботи є:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей підліткового віку і вивчити феномен агресивності та її видів;
2. На теоретичному рівні уточнити гендерний аспект розвитку емоційної сфери підлітків;
3. Підібрати психодіагностичні методики та визначити їхню роль для вивчення предмета дослідження;
4. Експериментально дослідити гендерність прояву агресивності в підлітковому віці; розробити рекомендації щодо попередження агресивності в підлітковому віці з урахуванням гендерного аспекту.

У роботі використовувалися такі методи дослідження, як вивчення та систематизація теоретичних джерел, відповідно заявленої проблеми, спостереження, опитування, якісне порівняння, метод статистичної обробки даних. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методи:

1. «Опитувальник А.Басса та А.Дарки»;
2. Методика на визначення маскулінності-фемінності Сандри Бем;
3. «Тест А.Ассінгера»;
4. Авторська анкета «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?».

Структура випускної роботи: робота складається зі вступу, двох розділів – теоретичного та практичного, висновків, списку використаних джерел та додатків, її обсяг – 87 сторінок.

За результатами методики Сандри Бем «Фемінність-маскулінність», можна сказати, що серед опитуваних хлопців переважає андрогінність – 70%, процент маскулінності склав – 30%, тоді як серед дівчат – фемінність склала 15%, андрогінність 85%. Це говорить про те, що сучасні підлітки все більше відмовляються від традиційних стереотипів щодо статевої ідентичності і вираження гендерної ролі.

Результати методики оцінки агресивності у відносинах А. Ассінгера, можемо сказати, що хлопці та дівчата мають схожі бали. Серед дівчат середній рівень агресивності склав – 80%, низький, в свою чергу – 20%. У хлопців середній рівень склав – 85%, низький – 15%.

Аналізуючи результати авторської анкети «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?», можемо сказати, що серед хлопців та дівчат було виявлено однакові форми прояву агресії, а також подібні зауваження щодо стосунків з батьками.

ВИСНОВКИ

Метою нашої роботи було дослідження гендерних особливостей прояву агресивності підлітків, що обумовило завдання, які ми поставили. Конкретно ці завдання були такі:

1. Вивчити рівень агресивності у підлітків різної статі.
2. Визначити, які фактори впливають на прояв агресивності у підлітків.
3. З'ясувати, чи є різниця в прояві агресивності між хлопцями та дівчатами.
4. Дослідити можливі шляхи підвищення рівня емоційного контролю у підлітків для зменшення агресивного поведінки.

Ці завдання спрямовані на покращення розуміння процесів, що відбуваються у підлітковому віці і допомагають розробити відповідні методики та програми для підтримки психічного здоров'я підлітків і попередження агресивної поведінки. Важливою частиною підліткової кризи є пошук власного «я», свого місця у суспільстві, у формуванні своєї особистості. Підлітки можуть відчувати неспокій, стрес, невпевненість у собі. Для успішного подолання підліткової кризи важливо підтримувати відкритий та довірливий контакт з батьками, сприяти спілкуванню та розвитку соціальних навичок, підтримувати і підкріплювати у підлітка впевненість у собі. Також важливо звертати увагу на здоровий спосіб життя – здорове харчування, регулярну фізичну активність, відпочинок та сон.

Підлітки повинні вчитися правильно використовувати свій час, розподіляти його між навчанням, відпочинком та дозвіллям. Необхідно також дотримуватися правил безпеки та уникати ризикованих ситуацій. Важливо пам'ятати, що кожен підліток унікальний і потребує індивідуального підходу. За підтримки близьких людей та професіоналів, підлітки зможуть успішно подолати цей важливий період у своєму житті. Це процес переосмислення цінностей, ідентичності, відносин з оточуючим світом, а також пошуку власного місця у суспільстві. Це період, коли підліток починає усвідомлювати себе як індивідуума зі своїми власними поглядами, бажаннями і цілями. Це може викликати стрес і конфлікти у

відносинах з батьками, вчителями та іншими дорослими, які не завжди розуміють цей процес. Однак, ця криза може бути і позитивним викликом для особистісного розвитку. Підліток в цей період може виявити більшу самостійність, креативність та відчуття власної цінності. Важливо, щоб дорослі підтримували його у цьому процесі, шукали спільну мову та були готові допомогти розібратися в нових емоціях та відчуттях.

В ході нашої роботи, ми провели психодіагностичне дослідження. В якому використали ряд методик. За допомогою методики опитувальник агресії Басса-Даркі ми визначили рівень агресивності та ворожих реакцій; Методика на визначення маскулінності-фемінності Сандри Бем визначає ступінь андрогінності, маскулінності й фемінності особистості; Методика оцінки агресивності у відносинах А.Ассінгера призначена для діагностики загального рівня коректності при соціальних контактах; Авторська анкета « Я – підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?» її призначення полягало у виявленні особливостей стосунків підлітків з оточуючими.

Нижче наведено, кілька рекомендацій щодо подолання агресивності:

1. Пізнайте свої емоції: зрозуміння того, що ви відчуваєте, може допомогти вам керувати своєю агресією. Спробуйте визначити фактори, які призводять до почуття гніву або роздратування;

2. Застосовуйте техніки регуляції дихання: регуляція дихання може допомогти заспокоїти ваше тіло і розум у ситуаціях, коли ви відчуваєте агресію;

3. Використовуйте позитивний мовлення: стежте за своїми думками та словами, уникайте використання агресивної мови;

4. Займайтеся спортом або фізичною активністю: регулярна фізична активність може допомогти вам вивести свій гнів або напругу через випуск ендорфінів;

5. Пошукайте підтримку: якщо вам важко контролювати свою агресію, не соромтеся попросити про допомогу від друзів, сім'ї або фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артьомов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад / П. М. Артьомов // Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства. – 2021. – № 2. – С. 32–37.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2019. – 272 с.
3. Булах І. С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка / І. С. Булах // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент – Вип. 1. – С. 115–131.
4. Вікова психологія: навч. посібник / О. В. Алпатова. – К. : НАУ, 2017. – 140 с.
5. Грищук Ю. В. Підліткова субкультура: психологічні та соціальногрупові особливості / Ю. В. Грищук // Освітологічний дискурс. – 2019. – № 3 (7). – С. 38–46.
6. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства : монографія / В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2017. – 616 с.
7. Іванова В. В. Прояви агресивності у підлітковому віці / В. В. Іванова // Практична психологія та соціальна робота – № 5 – С. 5–16.
8. Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання / О. Качмар // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2017. – Вип.48 (частина II). С. – 150-162.
9. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія / А. Ф. Колодій. – Львів: Червона калина, 2022. – 272 с.

10. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу підлітків в умовах рекреації / Е.Б. Лебединський // Наука і освіта. – 2020. – № 12. – С. 17–22.
11. М.С. Корольчук, В.І.Осьодло. Психодіагностика
12. Мироненко В. І. Смыслова регуляція агресивної поведінки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів / В. І. Мироненко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2020. – Вип. 27 (30). – С. 57–67.
13. Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – К.: Видавництво Дім «Слово», 2019. – 464 с
14. Огоренко В. В., Тимофеев Р. М., Шорніков А. В. Агресивна поведінка: від теорії до практики. Український вісник психоневрології. 2021. Том 29. Випуск 3 (108). С. 48–51.
15. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Кондор. 2021. 468 с
16. Павелків Р.В. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2015. Випуск 30. С. 483–494.
17. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2005. 206 с
18. Пилипенко І. О., Кацера А. О. Ціннісно-мотиваційна сфера девіантних підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. К., 2017. Т. IV, х.4. С. 211–215.
19. Пилипенко І. О., Кацера А. О. Ціннісно-мотиваційна сфера девіантних підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. К., 2017. Т. IV, х.4. С. 211–215.

20. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації : кол. моногр. / Л. Г. Сокурянська, В. Л. Арбеніна, О. Б. Зінчина, А. М. Ніколаєвська. – Х. : Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2018.– 207 с.
21. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словникдовідник: навчальний посібник. К.: Каравела, 2014. 328 с.
22. Програма корекції агресивної поведінки підлітків. URL: <https://vseosvita.ua/library/programa-korekcii-agresivnoi-povedinki-pidlitkiv99997.html> (дата звернення: 21.09.2021 р.).
23. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. К.: Рута, 2018. 324 с
24. Резнікова О. А., Солодка О. В. Психологічні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Теорія і практика сучасної психології. 2018. №2. С. 168–177.
25. Розіна І. Психологічні особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/277> (дата звернення: 16.09.2021 р.).
26. Сінельнікова Т. В., Тарковська А. М. Особливості корекційної роботи з агресивними підлітками в рекреаційних закладах. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/11_2011/40.pdf (дата звернення: 15.08.2021 р.).
27. Сошина Ю. М. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісносміслової сфери підлітка / Ю. М. Сошина // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2022. – Вип. 22. – С. 530-539.
28. Тернопільська В. Формування комунікативної культури старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук.праць УДПУ ім. П. Тичини / Валентина Тернопільська / [ред.. кол.: Н.С. Побірченко та ін.]. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2018. – Вип. 49. – С. 110-117.

29. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. №6 (164). С.55–64.
30. Тітова Т. Є. Смыслові аспекти саморегуляції особистості / Т. Є. Тітова // Психологія і особистість. – 2023 – № 1. – С. 217– 225.
31. Файдюк О. В. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах / О.В. Файдюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/.../54>.
32. Шевандрин Н. І. Психодіагностика, корекція і розвиток особистості. Суми: Еней, 2019. 184 с.
33. Шевчук В. Особливості прояву агресії у молодшому та старшому підлітковому віці у дітей із уповільненим психічним розвитком. Молодий вчений. 2020. 35 (81), С. 334–337.
34. «Будуємо майбутнє разом»: Програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді: навчально-методичний посібник [Л. В. Зуб, Т. Л. Лях, Л. А. Мельник та ін.]; за ред. Т. В. Журавель, М. А. Снітко. – К.: ТОВ «Видавництво АВД плюс», 2016. – 276с.
35. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник / автор І. М. Матійків. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 112 с.
36. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2019. – №3. – С. 26 – 33.
37. Кордунова Н. О. Загальний підхід і завдання вивчення дітей з афективними формами поведінки / Н. О. Кордунова, А. С. Денисюк // Психолого-педагогічне та медичне забезпечення соціалізації дітей вразливих категорій: Матеріали доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції із циклу "Сучасні підходи інтеграції та соціалізації дітей з особливими потребами", 17 січня 2018 року, м. Луцьк. – Луцьк, 2018. – С. 21 – 26.

38. Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці / К. І. Шкарлатюк // Психологічні перспективи. – Вип. 17. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк. – 2020. – С. 273 – 280.
39. Фурманов И. А. Детская агрессивность / И. А. Фурманов. – Минск: [б.и.]. – 2021. – 192.с.
40. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Соціальна психологія особистості спілкування. Либідь, 2020. 576 с.
41. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Соціальна психологія особистості спілкування. Либідь, 2018. 576 с.
42. Супрун М., Перепечина Н. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально- психологічний аспект. Соціальна психологія. 2019, № 2. С. 178 - 185.
43. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція. Психолог. 2019. № 35. С. 17–23.
44. Шкарлатюк К.І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці. Психологічні перспективи. Вип. 17. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2010. С. 273–280.
45. Що ми знаємо про підлітковий вік. Шкільний світ. 2022. № 25 28. С. 80 - 84.
46. Маслоу А. Г. Мотивація і особистість. Євразія, 2009. 143 179 с.
47. Мойсеєва О. Є. Психологія агресії: вікові та генетичні виміри: навч.метод. посіб. К.: КММ, 2019. 128 с.
48. Вовк Г. Робота з агресивними дітьми. Психолог. 2009. № 44. С. 13–16
49. Бафталовська Н. Я. Агресивна поведінка підлітків. Шкільному психологу усе для роботи. 2019. № 6. С. 9–11.
50. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків. Психолог. 2005. № 36. С. 17-24.
51. Шулигіна Р.А. Роль спілкування у формування особистості // Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Національна освіта: провідні тенденції та перспективи (до 140-річчя від дня народження

Б.Д.Грінченка) 15-16 грудня 2023 року. - К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2018. - С. 98-100.

52. Шулигіна Р.А. Комунікативна культура особистості: стан проблеми, перспективи, розвиток // Сучасні літературознавчі студії: Дитина і світ: проблеми культурного діалогу. - К.: Вид. центр КНЛУ, 2020. - № 2. - С. 167-173.

53. Вікова психологія: Конспект лекцій. - Алпатова О.В. К.: НАУ, 2007. 122 с.

54. Войтко В.І. Психологічний словник. – К.: Вища школа, 2002. – 294 с.

55. Гончаренко Т. Підліток: як йому допомогти. К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2018. 120 с.

56. Гусак П. М., Зимівець Н. В., Петрович В. С. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології. Луцьк, 2009. 219 с.

57. Дзюба Т. Агресивність: виявити і подолати (оцінювання індивідуальної агресивності за методом А. Асінгера) / Т. Дзюба // Завуч. - 20020. - № 13. -С.19-21.

58. Павелків В.Р. Психологічні засоби корекції міжособистісних стосунків у підлітків з агресивною поведінкою : автореф. дис ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Віталій Романович Павелків . – Київ : Б.в., 2019 . – 20 с.

59. Демощук, М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства [Текст] / М. Демощук // Психолог. – 2020. – № 6. – С. 8-19. 7. Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. 2020. № 2. С. 28–29.

60. Нев'якіна, Н. Профілактика насильства та агресії. Семінар-тренінг для педагогів [Текст] / Н. Нев'якіна // Психолог. – 2019. – № 12. – С. 84-96